

MES'ÛDÎ'NİN ABBÂSÎ TARİHİ ANLATISINDA RÜYA MOTİFİ

Zeynep KAYA ÜNAL*

E-mail: zeynep.unal@yalo.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0346-1043>

Citation/©: Kaya Ünal, Z. (2023). *Mes'ûdî'nin Abbâsî tarihi anlatısında rüya motifi. Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16, 201-219.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1377828>

Öz

Rüyalar, tarih boyunca insanın gaip bilgi elde ettiği, bu sayede doğruyu yanlıştan ayırma ve gelecekte haberdar olma imkanına kavuştuğu mucizevi bir deneyim olarak yorumlanmıştır. IV./X. asırda Abbâsî topraklarında yaşamış müverrih Mes'ûdî de tarih yazımında rüyaya özel bir önem atfetmiş, hatta bu konuyu ayrıntılı olarak ele aldığı iki eser kaleme almıştır. Her ne kadar bu kitaplar günümüze ulaşmamışsa da ünlü eseri *Mürûcû'z-zeheb'*de rüya bahsini kehanet konusu içinde işlediği ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Bu birliktelikten anlaşıldığı üzere onun tarih anlatısında rüya, kehanetin bir unsuru olarak hakikati bildiren bir araç şeklinde varlık kazanmaktadır. Ayrıca Mes'ûdî'nin naklettiği rüya haberleri derlendiğinde rivayetlerin Abbâsîler döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum müellifin Şiî temayülü, Abbâsî çağında yaşaması ve eserlerini bu zaman diliminde kaleme almasıyla birlikte düşünüldüğünde anlamlı sorulara kapı aralamaktadır. Çünkü müellif, rüya motifini çağın meşru yöneticileri hakkındaki hakiki tutumunu ortaya koymak için bir araç olarak kullanmış olabilir. Bu makale Mes'ûdî'nin okuyucusuna ima ettiği anlamı, Abbâsîler döneminde kaydettiği rüya rivayetlerini inceleyerek tartışmaktadır.

* Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsîler, Tarih yazımı, Rüya, Mes'ûdî.

THE DREAM MOTIF IN AL-MAS'ÛDÎ'S NARRATIVE OF ABBASID HISTORY

Abstract

Throughout history, dreams have been interpreted as a miraculous experience through which individuals obtain hidden knowledge, enabling them to distinguish between right and wrong and to gain insight into the future. The prominent historian al-Mas'ûdî, who lived in the Abbasid lands in the IV./Xth century, attached special importance to dreams in historiography and even wrote two works in which he dealt with this subject. Although these books have not survived, we have a separate chapter in his famous work, *al-Murûj al-dhaḥab*, in which he discusses dreams within the subject of prophecy. As it is understood from this unity, in his historical narrative, the dream, as an element of prophecy, comes into existence as a tool that informs the truth. Moreover, when al-Mas'ûdî's dream narratives are compiled, it is seen that the narrations are concentrated in the Abbasid period. When this situation is considered together with the author's Shi'ite tendency, living and writing his works in the Abbasid period, it opens the door to meaningful questions. This is because the author may have used the dream motif as a tool to reveal his true attitude towards the legitimate rulers of the age. This article discusses the meaning al-Mas'ûdî implies to his readers by analyzing the dream narratives he recorded during the Abbasid period.

Keywords: Islamic History, Abbasids, Historiography, Dream, al-Mas'ûdî.

Giriş

Rüyalarda yer alan motiflere belli anlamlar yüklenmesi ve hakikatin bunların tezahürleri olarak yorumlanması, insanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır. İslâmiyette de bu anlayış devam etmiş, dolayısıyla rivayetlerde Hz. Peygamber döneminden itibaren rüyalar ve tabirleriyle ilgili çeşitli haberler aktarılmıştır. Çünkü İslâmî anlayışta vahyin geliş yollarından birinin sadık/salih rüyalar olmasında da görülebileceği şekilde hakikat ile rüyanın yakın bir ilişkisi vardır. Dolayısıyla rüyanın bilgi değeri, hadislerde bahsi geçen bir konu olmasının yanı sıra İslâm tarihi rivayetlerinde de sıklıkla karşılaşılan bir unsurdur. Bu rivayetlerde çoğu zaman rüyanın nasıl yorumlandığına dair atıflar da mevcuttur. Annemaria Schimmel'in, tarih kaynaklarında geçen rüya rivayetlerini bir araya getirdiği

çalışmasında her dönem için çok sayıda naklin bulunduğunu görmek ve bu rüyaların tabirleri konusunda bilgi sahibi olmak mümkündür. Örneğin Hz. Ebû Bekir rüyasında Resûlullâh'ın merdivende iki basamak önünde gittiğini gördüğünde bu durumu ondan iki yıl daha uzun yaşayacağına yorumuştur. Daha sonra bu tabirin doğru çıktığı malumdur (Schimmel, 2023, s. 423). Benzer şekilde Emevîler döneminin sonlarında Abbâsîlerin yönetimi ele geçireceklerini müjdeleyen çok sayıda rüya rivayet edilmiştir (Schimmel, 2023, ss. 428-429).

İslâm tarihi rivayetleri incelendiğinde rüyaların gelecekte haber veren kehanetler olarak yorumlanma meyilleri, mezkûr örneklerde görüldüğü üzere, belirgindir. Aslında rüya ile kehanetin birlikteliği kadim zamanlara kadar uzanmaktadır. Nitekim Eski Mısırlılar ve Asurlular gibi antik toplumların rüya tabirini kâhinlerin görevlerinden biri kabul ettikleri bilinmektedir. Aynı durum İslâm'ın ortaya çıktığı Câhiliye dönemi için de geçerlidir (Çelebi, 2008, s. 306). Elbette bu rivayetlerin tamamının gerçekten atfedildikleri kişi tarafından görülen rüyalar olmaları mümkün değildir. Ancak mevzû dahi olsalar rüyalar bir dönemin akımlarını, insanların temennilerini ya da toplumsal beklentileri ortaya koyarlar (Schimmel, 2023, s. 505). Dolayısıyla rüya rivayetleri değerlendirilirken gerçekliği yansıtmadaki duruşlarının metnin ima ettiğinden farklı olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Mes'ûdî (ö. 345/956) İslâm tarih ve coğrafya yazımının öncü isimlerinden biridir (Eser, 2021, s. 49, 53). Müellifin en önemli çalışması *Mürûc'uz-zeheb* incelendiğinde Abbâsîler dönemi anlatısında, başka zaman dilimlerinden farklı olarak, rüya rivayetlerinin oldukça yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Diğer taraftan müellifin günümüze ulaşan ikinci eseri *et-Tenbih ve'l-işrâf*'taki rüya anlatıları, muhtasar doğası gereği, çok kısıtlıdır ve tek örneği bulunmaktadır. Bu da Abbâsî dönemi içerisinde yer almamaktadır (Mes'ûdî, 1357/1938, s. 72). Müellifin bu tercihi, kendisinin Abbâsî tebaası olması dolayısıyla ayrıca anlamlıdır. Zira onun dönemin yönetici sınıfına ve daha genelde Abbâsî Şîasına karşı yaklaşımına işaret edebilir. Bu makale Mes'ûdî'nin mevcut iktidar hakkındaki görüşlerinin aktardığı rüya rivayetlerine dayanarak değerlendirilmesinin imkanını sorgulamayı hedeflemektedir.

1. Mes'ûdî ve Rüya Rivayetleri

*Mürûc'*da aktarılan rüyaların, hakikate işaret eden unsurlara sahip olmaları araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu konu Mes'ûdî'nin tarih yazıcılığı bağlamında incelenmiştir. *Mürûc'*da kaydedilen rüyaları ele alan iki önemli çalışma bulunmaktadır. Her iki çalışma da Abbâsîler döneminde aktarılan rivayetlerle ilgilidir. Bunların ilki Julie Scott-Meisami'nin Abbâsî Halifesi Emîn (h. 809-813) dönemi anlatısında, halifenin annesi Zübeyde'nin rüyalarının metindeki kurguya etkisini inceleyen makalesidir. Yazar burada metnin çerçevesini Zübeyde'den nakledilen rüya rivayetlerinin oluşturduğunu göstermektedir. Meisami, müellifin halife Emîn'in başına gelecekleri öngören bir anlatıyı Zübeyde'nin rüyası vasıtasıyla aktardığı kanaatindedir. Böylelikle Mes'ûdî, anlatının içinde

kronolojiyi korurken olayların sonucunu da dikkate alarak ilerleyen bir metin inşa etmiştir. Rivayetler Emîn'in halife olmak için gerekli ve yeterli özelliklere sahip olmadığını, bilakis ahlakî zaafının öne çıktığını göstermektedir. Zübeyde'nin rüyaları geleceği öngördükleri için anlatının gelişim evrelerinde yaşanacakların açıklamalarını önceden sunan haberler olarak devreye girmektedir. Emîn'in hilafet makamına layık olmadığı vurgusu da kardeşi Me'mûn'un (h. 813-833) bu makama hak ederek geldiği bilgisi de Zübeyde'nin onayıyla birlikte sunulmuştur (Meisami, 2005).¹

Konuyla ilgili yapılan ikinci çalışmada Azfar Moin, tekrarlayan motifleri tespit ederek göstergibilimsel anlam arayışıyla *Mürûc*'da Hz. Peygamber'in görüldüğü rüyaları incelemektedir (Moin, 2007). Hz. Peygamber'in rüyada görülmesi, İslâm kültüründe Resûlullah ile görüşmek manasına gelmektedir (Küleççi, 2017, s. 618). Zira Hz. Peygamber "Beni rüyasında gören kimse gerçekten görmüştür. Çünkü şeytan benim kılığım giremez." buyurmuştur (Müslim, 1430/2009, "Rüya", 1 (No: 2266)). Moin makalesinde, Abbâsîler döneminde Mes'ûdî'nin yer verdiği rüyalar arasında Hz. Peygamber'in görüldüğü üç rivayeti ele almaktadır. İncelemesi sonucunda yazar, müellifin Şîî temayülünü gösteren işaretler tespit etmiştir. Çünkü rivayetlerin tamamı Ali evladına yapılan zulmü anlatırken aynı zamanda bu durumun ortadan kaldırılması için gerekli şartların bizzat Hz. Peygamber tarafından rüyada sağlandığını vurgulamaktadır (Moin, 2007). Bu tespit, Mes'ûdî'nin doğrudan karşı çıkmadığı halde Abbâsî rejimini onaylamadığı itibarı, rüyalar yoluyla aktardığı sonucuna ulaşmaya zemin hazırlamaktadır.

Mes'ûdî'nin Şîî yönelimini tespit etmek için farklı konuları incelemek ve bunlardan benzer bir çıkarıma ulaşmak mümkündür. Nitekim Hz. Ali dönemi rivayetleri değerlendirilerek ya da Emevî halifeleriyle ilgili aktarmayı tercih ettiği anekdotlar ele alınarak benzer neticelere varılabilir. Çünkü Mes'ûdî kendi sözleri şeklinde açıkça ifade etmediği fikirlerini sıklıkla bu tür anekdotlar vasıtasıyla aktarmıştır (Ünal, 2023, ss. 45-50, 188-199). Dolayısıyla rüyalar da bu tür anlatıların bir parçasıdır. Ancak bu makale açısından önemli olan soru rüya motifinin bu maksatla İslâm tarihinin tamamı boyunca kullanılması mümkünken, neden sadece Abbâsî dönemi rivayetleri içinde yoğunlaştığıdır. Çünkü ne dört halife döneminde ne de Emevîler zamanında bu motifin metnin öne çıkan bir parçası olmadığı dikkati çekmektedir. Aslında rüya, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren vahyin yansıması olmasının yanı sıra kehanet görüleri şeklinde dinî söylemin meşrulaştırılması için müslüman toplumda kabul görmüş bir araçtır (Moin, 2007, s. 419). Abbâsî halifesi Me'mun'un rüyasında Aristo'yu gördüğünü anlatan rivayetin, Yunan bilim ve felsefe geleneğini tevarüs etme gerekçesi olarak kullanılması, bu bağlamda zikredilebilir. Çeviri faaliyetlerinin yoğunlaşması ve Beytü'l-Hikme'nin kuruluşu bu rivayetle açıklanmıştır (Bayer, 2018). Acaba Mes'ûdî de bu özelliğinden istifade ederek rüyaları, Moin'in

¹ Meisami ayrıca bu haberleri *Târîhü't-Taberî* ile karşılaştırmakta ve Taberî'nin politik olarak meseleleri anlatma kaygısının karşısına Mes'ûdî'nin ahlakî bir ders verme amacının yerleştiğini ifade etmektedir. Meisami, (2005, ss. 167-169).

makalesinde gösterdiği şekliyle, siyasî söylemini meşrulaştırmak amacıyla mı kullanmıştır? Abbâsî tebaası olması sebebiyle kendi görüşlerini metne yerleştirmek için rüya motifini bir vasıta olarak mı değerlendirmiştir? Bu soruların cevabını ararken ilk olarak müellifin rüyanın mahiyetiyle ilgili yaptığı açıklamalara müracaat edilebilir. Çünkü Mes'ûdî kehanetle birlikte bu konuya *Mürûc'* da özel bir bölüm ayırmıştır.

2. Bir Kehanet Türü Olarak Rüya

Mes'ûdî'nin verdiği bilgiler incelendiğinde kehanetin bir türü olarak rüyanın nübüvvet ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Fahd, t.y., ss. 57-58). Bu ilişkinin İslâmî anlayıştaki temelleri, hadislerde yer almaktadır. Hz. Peygamber rüyayı kaynaklarının farklılığını dikkate alarak üç kısma ayırmıştır. Bunlar hakikati yansıtan salih rüya, şeytandan ilham alan hulum ve insanın kendi kendine konuşması şeklindeki rüyalar. Ayrıca mümin kimsenin gördüğü salih rüyanın nübüvvetin cüzü olduğunu ifade eden çok sayıda hadis bulunmaktadır. Bu hadislerde salih rüyanın nübüvvetin “kırk beş”, “kırk altı” ya da “yetmiş” cüzünden biri olduğu şeklinde çeşitli haberler nakledilmiştir (Müslim, 1430/2009, s. “Rüya” (No: 2263-2265)). Nitekim Mes'ûdî de rüyadan bahsettiği bölümde konuyla ilgili görüşleri sıralarken salih rüyanın “nübüvvetin altmış bir cüzünden biri” olduğu şeklindeki habere işaret etmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005b, s. 136). Sayılardaki bu farklılık rüyanın hakikî bilgiyle ilişkisine dair müslüman zihnindeki kabulleri değiştiren bir unsur değildir. Nitekim bu bağlamda İbn Haldûn, rivayetlerin büyük kısmında çokluk ifade eden “yetmiş” sayısının zikredilmesinden yola çıkarak, mezkûr farklılıkları kesretten kinaye olmalarıyla açıklamaktadır (İbn Haldun, 2016, s. 302)

Rüyaların hakikat ve nübüvvetle ilişkisi konusunda hadislerdeki tablonun bir benzeri peygamberler tarihine bakıldığında da görülmektedir. Hz. İbrahim, oğlunu kurban ettiğini rüyasında görmüştür (Sâffât, 37/102). Hz. Yûsuf'un peygamberlik müjdesi rüyada gelmiştir. Ayrıca ona rüya tabiri yeteneği bahşedilmiştir (Yûsuf, 12/4-5; Mes'ûdî, 1425/2005a, s. 259-260). Siyer rivayetlerinde de benzer şekilde özellikle nübüvvet öncesiyle ilgili haberlerde rüya motifinin sıklıkla karşılaşılan bir unsur olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in nübüvvetini öngören rüyaları Yemen meliki Rebîa b. Nasr'ın, dedesi Abdülmuttalib'in, annesi Âmine'nin ve İran'da Mobe'z'in gördüğüne dair çeşitli rivayetler aktarılmaktadır. Bunların ortak unsuru mezkûr rüyaların görüldüğü tarihten çok daha sonra gerçekleşecek olayları nispeten soyut ifadelerle son derece doğru şekilde bildirmesidir (Öztürk, 2013). Görüldüğü üzere bu anlatılarda rüya, kehanet zemini olarak sunulmaktadır. Nitekim rüya tabiri kehanetin öne çıkan şekillerinden biridir.²

Mes'ûdî rüya ve nefisle ilgili konuları ayrıntılı olarak ele aldığı *er-Rü'yâ ve'l-kemâl* ile *Tıbbü'n-nüfûs* başlıklı iki eser yazdığını ifade etmektedir (Mes'ûdî, 1425/2005b, s. 137).

² Kehanetin öne çıkan bir diğer türü vecd halinde söylenen sözler şeklinde olanıdır (oracle). Harman, (2001, s. 170).

Ancak bu eserler günümüze ulaşmadığı için müellifin fikirleri konusunda *Mürûc*'da yer alan muhtasar başlık ile iktifa etmek gerekmektedir. Bu başlık "Kehanet, Konuyla İlgili Görüşler, İnsanların Kehanetle Bağlantılı Bulduğu Meseleler ve Nefs-i Nâtikanın Sınırları" şeklinde isimlendirilmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005b, s. 133). Burada rüya, kehanetle ilgili konulardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bir anlamda rüyanın tarih anlatısının parçası olması, kehanetle bağlantısından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla rüya tabirinin kehanet türlerinden biri olarak öne çıkması Mes'ûdî'nin anlatısında da kendisini göstermektedir.

Kehanetle ilgili çok sayıda görüşe yer veren Mes'ûdî, gaybî bilginin kaynağının cinler ya da melekler olduğuna dair inanışlardan bahsetmektedir. Bunun yanı sıra kehanetin nefis menşeli olduğunu ve gayba ait bilgiye ancak mizacın saflığı sayesinde ulaşılabileceğini ifade eden görüşü de aktarmıştır. Hatta bu fikrin, müellifin kabul ettiği görüş olduğu söylenebilir. Çünkü kehanetin başka kavimlerde nadir bulunduğu halde Araplar arasında yaygın olmasından bahsederken "nefsin saflığı" gerekçesini sunmaktadır. Buna göre kehanet özünde nefisle ilgili olduğundan ve saf mizaçtan doğduğundan toplumlarının izole karakteri sayesinde Araplar, gaybî ilimlerin önlerinde açıldığı mertebeye erişebilmektedir. Nitekim nefis yalnızken tefekkür eder ve kendisini gaybî ilimleri algılayabilecek şekilde hazırlar. Henüz gerçekleşmeyen olaylar hakkında bilgi sahibi olmak ve sadık rüyalar görmek, bu riyazet sayesinde mümkün hale gelir. Rühayı insanlara nefis gösterdiğinden; nefis temiz ve safsa bu görüntüler doğru çıkar, eğer nefis böyle değilse görüntülerin tamamı hakikatten uzaktır. Dolayısıyla insanlar nefislerinin saflık derecesine göre bu iki uç arasında konumlanırlar (Mes'ûdî, 1425/2005b, ss. 135-136).

İbn Haldun, Mes'ûdî'ye benzer şekilde rüyayı nübüvvet, kehanet gibi gaybî bilmekle ilgilenen konular arasında mütalaa eden ve tarihin meseleleri içinde ele alan muahhar bir müelliftir (İbn Haldun, 2016, s. 276). İbn Haldun, "tarihçilerin piri" olarak tanımladığı Mes'ûdî gibi, pek çok bilim dalını tarihle mezcederek sunmuş; bu tertibi ile umran ilmine ulaşmıştır. İbn Haldun, sadık rüyanın nübüvvetin cüzü olduğuyula ilgili bilgileri aktarmanın yanı sıra bu tür rüyaları tespit etmenin rehberini de sunmaktadır. Çünkü sadık rüyanın, vahyin hususiyetlerini taşıdığını gösteren çeşitli alametleri bulunmaktadır. Bunlar arasından özellikle üç tanesi tespit etmesi kolay, rivayetlerde aktarılması mümkün hususiyetlerdir. İlki rüya gören şahsın, çok derin uykuda dahi olsa maddî aleme dönmek için acele ederek uyanmasıdır. İkincisi uyandıığında rüyasını hiçbir çaba harcamadan görüldüğü anki hissi ve canlılığıyla zihninde korumasıdır. Üçüncü özellik ise sadık rüyaların tabire ihtiyaç duymamasıdır. Nitekim hadîs-i şerifte Allah'tan melekten ve şeytandan şeklinde üç kısma ayrılan rüyalar arasında meleklerden gelen türün ayırt edici özelliği olarak İbn Haldun "tabire ihtiyaç duyması" nı sunmaktadır (İbn Haldun, 2016, ss. 868-869). Dolayısıyla Allah'tan gelen salih rüyanın anlamı apaçıktır.

Sadık rüyanın mezkûr üç özelliği Mes'ûdî'nin Abbâsî tarihini anlatırken naklettiği rüya haberlerinde görülen durumlardır. Halife Emîn'in annesi Zübeyde'nin rüyaları bu bağlamda zikredilebilir. Zira bu anlatıda sadık rüya işaretlerini rivayetlerin aktarımında

tespit etmek mümkündür. Rivayette Zübeyde'nin farklı zamanlarda gördüğü üç rüya birlikte verilmektedir. Bunların her birinde uykusunda yanına gelen üç kadın ona oğlu Muhammed (el-Emîn)'in geleceği hakkında bilgi vermiştir. Bu rüyalardan sonra Zübeyde hemen korku içinde uyanarak yanına birisini çağırması ve rüyaları şüphe etmeksizin tüm açıklığıyla aktarmıştır (Mes'ûdî, 1425/2005c, ss. 320-321).³ Zübeyde'nin rüyalarının sadık olduğuna işaret eden bir diğer husus, açıklamaya ihtiyaç hissettirmeyecek derecede açık olmasıdır. Çünkü Emîn'in karakteri ve bu sebeple başına gelecekler, kısa ve net ifadelerle anlatılmaktadır. Hatta Zübeyde üçüncü rüyayı gördükten sonra şüpheleri ağır bastığı için rüya tabircilerine haber vermiş ve onlardan gördüklerinin uzun yaşam ve mutluluğa yolulduğunu öğrenmiştir. Ancak bu yorumlar onu tatmin etmemiştir. Zira kendisine gelen kadınlardan biri oğlu hakkında "ölümü yaşamasından daha iyidir" dediğinde bu bilgi hakikate tekabül etmektedir. Dolayısıyla bu haberlerdeki tabire ihtiyaç hissettirmeyen netlik, rüya anlatısındaki vahî bir unsurdur. Meisami, makalesinde Zübeyde'nin üç rüyası vasıtasıyla Emîn dönemi anlatısının üç kısma ayrıldığından bahsetmektedir. Makalenin sonunda bu anlatının özetinin verildiği ve mezkûr bölümlendirmeye işaret eden bir ek hazırlamıştır (Meisami, 2005, ss. 171-174). Bir anlamda konunun hemen girişinde yer alan bu rüyalara anlatının iskeletini oluşturma gücü veren, sadık olduklarına dair alametlerin görülmesidir. Bu durum rüyaların kurgusal anlatılar olduğu düşünülse dahi değişmemektedir. Çünkü her ne kadar Mes'ûdî doğrudan sadık rüyaların özelliklerini, İbn Haldun gibi açık bir dille zikretmemişse de hem müellif hem de okuyucu tarafından vahiy benzeri hususiyetler rahatlıkla tanınmaktadır. Nitekim sadık rüyanın ikinci alameti olan bilginin zihinde tamamen net bir şekilde çaba harcamadan korunması, "Ya Muhammed! Sana inen vahiy hususunda acele edip dilini hareket ettirme." ayetini referans almaktadır (Kiyâmet 75/16). Dolayısıyla müslüman toplumun zihninde vahyin temel bir özelliği olarak var olagelmıştır. Nübüvvetin bir cüzü olan rüyadaki vahî izler, okuyucu tarafından kolaylıkla tanınabilmektedir. Zaten Mes'ûdî'nin döneminde Emîn ile ilgili bu rüyaların hakikatte gerçekleştiği uzun zaman önce görülmüş ve kabul edilmiştir.

Zübeyde'nin haberlerinin yukarıdaki yorumundan hareketle Mes'ûdî'nin tarihî yönünden ziyade edebî tarafının ağır bastığı bir üslup ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Çünkü tarihî haberlerin bâtinî anlamını önceleyen bir yorum sunmuştur. Bu amaçla kullanılan unsurun rüyalar olması şaşırtıcı değildir. Nitekim kehanetler ile gerçekleri mezcederek sunmanın, en doğru yorumu ortaya koyma iddiasına hizmet etmesi doğaldır. İslâmî kabul gereği sadık rüyanın hakikate tekabül etmesi, anlatıya böyle bir alan açmaktadır. Müellifin aktardığı bu tür rüyalar gelecekte haber vermeleri sebebiyle "kehanet rüyaları" olarak isimlendirilebilir. *Mürûc*'da en sık rastlanan rüya anlatıları bu türdür ve aslında müellif rüya motifini bu şekilde İslâm öncesi tarihi aktarırken de kullanmıştır. Bunun örneklerinden biri Arim selinin gerçekleşeceğine dair işaretlerin Kâhin

³ Emîn hakkındaki bu rüyayı daha kısa ve farklı şekilde Dineverî de nakletmiştir. Dineverî, (ts., ss. 387-388). Burada bir tek rüyadan bahsedilmekte ve içinde dört kadın yer almaktadır.

Tarîfe'nin rüyasına girmesidir (Mes'ûdî, 1425/2005b, ss. 143-145). Bir diğeri Konstantin'in rüyasında haç ile muzaffer olduğunu görmesi, daha sonra haçın ne olduğunu araştırarak hıristiyan olmasıdır (Mes'ûdî, 1425/2005a, s. 240). Benzer şekilde Araplar arasında kehanetin mahiyetini anlatırken de Mes'ûdî, meşhur Kâhin Satîh el-Gassânî'nin⁴ ilk kehanetinin, gördüğü rüyayla vuku bulduğunu ifade etmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005b, s. 148). Müellifin rüya bahsini kehanetle birlikte işlediği de dikkate alındığında, aynı kabulün İslâm tarihine de sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Hatta son derece özet bir anlatımı tercih ettiği ve pek çok konuya yer vermediği halde siyer bahsinde de ezanın keyfiyetinin Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ilham edildiğine işaret etmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005b, s. 226). Bu haber de hakikatin rüyada gösterilmesini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Mes'ûdî'nin metninde kehanet rüyaları anlatının hakikati izhar eden parçalarıdır. Ancak müellifin aktardığı rüya rivayetleri bu kategori ile sınırlı değildir. Bu tespitin açıklanması için Abbâsîler döneminde aktarılan rüya rivayetlerin tamamını incelemek gerekmektedir.

3. Abbâsîler Döneminde Rüya Anlatıları

Rüya, Mes'ûdî'nin tarih yazımında Abbâsîler döneminde daha önce hiçbir tarihî zaman diliminde olmadığı kadar sık rastlanan bir motiftir. Aslında müellif bu konuda yalnız değildir.⁵ Çünkü bu dönemde yaşayan müverrihlerin açıkça yazamadıkları konuları riske girmeden aktarabilmek için sıklıkla rüya motifine başvurdukları düşünülmektedir. Bu bağlamda rüyalar vasıtasıyla Abbâsî toplumunun, önceki dönemler için yapılamayacak şekilde renkli bir resminin çizilebileceği belirtilmektedir (Fahd, 1966, ss. 351-352). Elbette nakledilen rüyaların tamamının matuf şahıslar tarafından gerçekten görülüp görülmediğinin tespit edilmesi mümkün değildir. Ancak bir dönemin genel tablosunu anlamak açısından rüyaların gerçek ya da kurmaca olmaları arasında bir fark bulunmamaktadır (Schimmel, 2023, s. 21). Bu makale bağlamında da durum böyledir. Çünkü Mes'ûdî'nin eserlerini kaleme aldığı IV./X. asırda Müslümanlar, rüya anlatılarının meşru kültürel araç olarak kabul edildiği bir çağda yaşamaktaydı (Moin, 2007, s. 421). Dolayısıyla makalede konunun odak noktasını, zikredilecek rüya rivayetlerinin doğruluğu değil okuyucu açısından taşıdıkları anlam teşkil etmektedir.

*Mürûcû'z-zeheb'*in Abbâsîler dönemi bölümünde on rüya rivayeti yer almaktadır. Bu rivayetlerden dokuzu doğrudan Abbâsî halifeleriyle ilgilidir. Diğer haber Hz. Ali'ye meyliyle tanınan Ebû Dülef el-İclî'nin (ö. 226 [840-41] [?]) oğlunun gördüğü rüyadır. Abbâsî yönetimine karşı Mes'ûdî'nin yaklaşımına dair doğrudan bir bilgi içermemektedir. Diğer taraftan Azfar Moin'in makalesinde yer verdiği rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde,

⁴ Arapların en meşhur kâhinlerinden biri olan Satîh'in rüyaları kendisine anlatılmadan yorumlama yeteneği olduğu nakledilmektedir. Onun rüya yorumlarını anlatan rivayetler Delâilü'n-Nübüvve türü eserlerde de sıklıkla zikredilmiştir. Köse, (2018, ss. 101-104).

⁵ Mes'ûdî'nin çağdaşı müverrihlerin eserlerinde rüya örneklerine rastlanmaktadır. Abbâsîler döneminden örnekler için bkz. Taberî, (ts., s. 8/113-114, 178-179, 211-212, vd.)

Ali taraftarı unsurlar taşıdığı açıkça görülmektedir. Çünkü Ebû Dülelf'in vefat haberinin arkasından zikredilen rivayette öncelikle baba ile oğul arasındaki, Ebû Dülelf'in Şîî savunusuna karşılık oğlunun Hz. Ali'ye buğz etmesinden kaynaklanan, çatışma açıklanmıştır. Dülelf'in gördüğü rüya bu izahın akabinde anlatılmaktadır. Babasının vefatından sonra Dülelf rüyasında bomboş, yanmış, yerleri toz toprak kaplı bir eve götürülmüştür. Girdiği odada çıplak ve başı dizlerinin arasına gömülü bir adam ona ölümün rahatlık olmadığını ve sorguya çekileceğini vurgulayan bir şiir söylemiştir. Ardından Dülelf'e söylediklerinin anlamını kavrayıp kavramadığını sormuştur (Mes'ûdî, 1425/2005d, s. 52). Rivayetin sona ermesiyle birlikte Mes'ûdî konuyu değiştirerek vefat haberleri vermeye devam etmiştir. Dolayısıyla bu rüyadaki uyarının mahiyetini anlamak okuyucuya düşmektedir. Aslında Ebû Dülelf'in Şîî olduğuyla ilgili iddialar kesin değildir (Serinsu, 1994, s. 123). Yine de Mes'ûdî'nin bu konudaki kanaati bellidir. Diğer taraftan oğlunun, Ebû Dülelf'e karşı tavrı sebebiyle uyarıldığı da rivayetlerin tasnifinden anlaşılmaktadır. Uyarıyı gerektiren ayrılığın Şîî fikirlerden kaynaklandığı da vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu rivayet Mes'ûdî'nin Şîî mezhep kimliğini desteklemektedir.

Rüyaların halifelerle ilgili olan ve olmayanlar şeklinde tasnifi, çıkarım yapmak için yeterli değildir. Görüldüğü üzere bu şekilde diğerlerinden sadece bir rivayet ayrılmaktadır. Bu noktada Moin'in tasnifine, Hz. Peygamber'in rüyada görülmesini konu alan rivayetleri öncelimesine dönülebilir. Zira bu rivayetler, Resûlullâh'ın varlığı rüyaların doğruluğu noktasında önemli bir delil olduğundan, bağlayıcılık bakımından mezkûr haberlerin en güçlülerini teşkil etmektedir. Yukarıda zikredildiği şekilde bu durum öncelikle Hz. Peygamber'i rüyada görmenin gerçekte görmekle aynı hükme zeminde yer bulmasından kaynaklanır. İkinci olarak ise Hz. Peygamber açıkça kendisine yalan isnad edenin cehennem azabı ile cezalandırılacağını ifade etmiştir (Buhârî, 1423/2002, "İlm", 38 (No: 106-110); Müslim, 1430/2009, "Mukaddime", 2 (No: 1-4)).

*Mürûcû'z-zeheb'*de Hz. Muhammed'in rüyaya girmesiyle ilgili haberler incelendiğinde önemli bir ortak özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu haberlerde rüyanın gösterildiği kişiler bir mükâfât ya da ivedilikle yerine getirmeleri gereken bir emir ile muhatap olmuştur. Bir Habeşî rüyasında Hârûnürreşîd'i (h. 786-809) elindeki mızrakla tehdit ederek Mûsa el-Kâzım'ı (ö. 183-799) serbest bırakmasını emretmiştir. Buna mukâbil aynı gece Mûsa el-Kâzım'a özgür kalacağı haberini Hz. Peygamber bizzat rüyasını ziyaret ederek vermiştir (Mes'ûdî, 1425/2005c, s. 287). Diğer rivayette Hz. Muhammed, İshâk b. İbrâhîm el-Huzâî'ye (ö. 235/850) rüyasında "katili serbest bırak" buyurmuştur. Katilin kim olduğunu araştıran İshâk, Ali evladından bir cariyeyi kurtarmak için cinayet işleyen adamı tespit etmiş ve affetmiştir. Bu haberde câriyenin "senin beni koruduğun gibi Allah da seni korusun" şeklindeki duası, Resûlullâh'ın katili serbest bırakmasını emretmek için İshâk'ın rüyasına girmesinin sebebidir (Mes'ûdî, 1425/2005d, ss. 78-79). Bu konudaki son haber Abbâsîler'in Türk kumandanlarından Boğa el-Kebîr'in (ö. 238/862) rüyasıdır. Resûlullâh, ümmetinden bir kimseye yaptığı iyilik karşılığında ihanda bulunmak için uykusunda

Boğa'ya gelmiştir. Boğa ömrünün uzun olmasını dilemiş; Hz. Muhammed de ellerini göğe kaldırıp "Allah'ım ömrünü uzat" diye niyazda bulunmuştur. Bu sayede Boğa 95 yıllık uzun bir yaşam sürmüştür (Mes'ûdî, 1425/2005d, s. 130). Bu rüyada Resûlullâh'ın yanındaki ashâbı arasında Hz. Ali de bulunmaktadır. Hz. Ali de Boğa'nın belalardan korunması için Resûlullâh'ın arkasından dua etmiştir. Mes'ûdî bu rivayeti uzun ömrü ve sayısız büyük savaşa katılmasına karşılık Boğa'nın vücudunda hiç yara izi bulunmamasının sebebini açıklamak için zikretmiştir. Bu sebeple Moin makalesinde mezkur rivayeti Mes'ûdî'nin Şîî temayülünü gösteren bir delil olarak ele almıştır (Moin, 2007, s. 425).⁶

Resûlullâh'ın içinde yer aldığı yukarıdaki rüyalar ve benzerleri "fail rüyalar" olarak isimlendirilebilir. Çünkü bu rivayetlerde rüyayı gören kişiye nebevî bir uyarı yapılması ya da ödül sunulması uyku vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu haberlerde nübüvvetin sosyal hayata müdahalesine benzer şekilde insana doğrudan müdahale söz konusudur. Bu sebeple Ebû Düle'f'in rüyası da bu kategoriye dahil edilebilir. Dolayısıyla bu makale kapsamında mezkûr haberleri kehanet rüyalarından ayıran Hz. Peygamber'in görülmesi değil, rüya sahibinin doğrudan fiille muhatap olmasıdır.⁷ Bu durum aynı zamanda nebevî unsurlar taşıyan mezkûr rüyaların salih olduklarını da göstermektedir. Diğer taraftan Abbâsîler dönemi rüya rivayetlerinin çoğu bu kategoride yer almamaktadır. Bilakis geriye kalan altı rivayet gelecekte haber verme motifinin hâkim olduğu kehanet rüyalarıdır.

Kehanet rüyalarının ilk türü yukarıda zikredilen Zübeyde rivayeti gibi halifelerin anne ya da babalarının onların gelecekleri hakkında gördükleridir. Ebû Ca'fer Mansûr'un (h. 754-775) annesi rüyasında bir aslan doğurduğunu ve dört bir yandan gelen aslanların ona secde ettiklerini görmüştür (Mes'ûdî, 1425/2005C, s. 235) Dolayısıyla annesi, oğlu Abdullah (el-Mansûr)'ın doğumundan önce, henüz Abbâsîler'in yükselişi ve hakimiyeti söz konusu dahi değilken onun gelecekteki güçlü konumunu haber vermiştir. Yine Mehdî-Billâh'ın (h. 775-785) oğulları Hâdî-İlelhak Mûsâ (h. 785-786) ve Hârûnürreşid (h. 786-809) hakkında gördüğü rüya bu kabildendir. Halife rüyasında iki oğluna birer ağaç dalı vermiştir. Ancak Mûsâ'nın dalında birkaç yaprak açmışken Reşid'in dalı baştan sona doludur. Bu rüyayı tabir ettiren Mehdî, her ikisinin de hilafet makamına geleceğini; ancak Mûsâ'nın (Hâdî-İlelhak)

6 Mes'ûdî son iki rüya rivayetini mezkûr kimselerin vefat haberlerini verdikten sonra aktarmaktadır. Bu tür anekdotları vefat haberleriyle birlikte istitratlar şeklinde aktarması müellifin tarih yazımının bir parçasıdır. Mes'ûdî'nin istitrat kullanımıyla ilgili genel değerlendirmeler için bkz. Ünal, (2023, ss. 137-148). Örneklem üzerinden yapılan çalışmalar için ayrıca bkz. Meisami, (1989; Ünal, 2022).

7 Fail rüya kategorisine giren haberler İslâm öncesinde de bulunmaktadır. Beşinci Sâsânî hükümdarı Behrâm b. Behrâm'ın gördüğünü rüya böyledir. Kisrâ'nın rüyasında iki baykuş ötüşerek harap arazilerin paylaşımı hakkında konuşmaktadır. Behrâm uyanınca rüyanın etkisiyle eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle yönetimi ihmal ettiğini ve bu yüzden ülkesinin harap olduğunu anlamış, konuyla ilgili mobeziyle görüşmüştür. Halkı Behrâm'ın bu rüyadan ibret alması neticesinde refaha kavuşmuştur Mes'ûdî, (1425/2005, ss. 192-193).

saltanatının çok kısa süreceğini öğrenmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005c, s. 277).⁸ Nitekim vâkıanın bu şekilde olduğu Mes'ûdî ve dönem okuyucusu için malumdur.

Kehanet rüyalarının ikinci türü halifelerin kendi gelecekleriyle, genellikle de ölüm vakitleriyle ilgili gördükleridir. Halife Mehdî-Billâh'a (h. 775-785) uykusunda sesini binlerce adamın arasında ayırt edebilecek kadar net bir şekilde duyduğu kimse "Sanki bu kalenin ahali helak olmuş." mısrasıyla başlayan bir şiir okumuştur. Korkuyla uyanan Mehdî bu hadiseden sonra, on gün geçmeden vefat etmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005c, s. 267). Bir diğer kehanet rüyası Müntasır-Billâh (861-862) hakkındadır. Veziri rüyasında sağlıklı olduğu bilinen halifenin üç gün içinde öleceğini haber almıştır. Bu rüyanın hemen akabinde rahatsızlanan halife ise kendisine bir gece önce uykusunda yirmi beş yıl yaşayacağını müjdesinin verildiğini söylemiştir. Müntasır hastalığını atlatacağından emindir. Çünkü gördüğü rüyayı kendisine bildirilen süre kadar daha yaşayacağına yormuştur. Oysa halife üç gün içinde vefat ettiğinde yirmi beş yaşını henüz doldurduğu anlaşılmıştır (Mes'ûdî, 1425/2005d, ss. 108-109).⁹

Üçüncü tür, yakın çevrelerindeki bürokratların halifeler hakkında gördükleri rüyalarıdır. Katiplerinden birinin on birinci halifenin Müntasır-Billâh olacağını, hilafet makamına geçmesinden bir gece önce rüyasında görmesi böyledir (Mes'ûdî, 1425/2005d, s. 112). Yukarıda zikredilen vezirinin halifenin vefat zamanıyla ilgili gördüğü rüya da yine bu kabildendir.

Tablo 1: Rüya Rivayetleri

Tablo 1: Rüya Rivayetleri		
Fail Rüyalar	Hârûnürreşîd ve Mûsâ b. Ca'fer'in rüyaları	
	Ebû Dülel'in oğlunun rüyası	
	İshak b. İbrâhîm el-Huzâî'nin rüyası	
	Boğa el-Kebîr'in rüyası	
Kehanet Rüyaları	Halifelerin ebeveynlerinin gördükleri	Ebû Ca'fer Mansûr'un annesinin rüyası
		Zübeyde'nin Emîn hakkındaki rüyası
		Mehdî-Billâh'ın Hâdî ve Hârûnürreşîd hakkındaki rüyası
	Halifelerin gördükleri	Mehdî-Billâh'ın eceli hakkındaki rüyası
		Müntasır'ın eceli hakkındaki rüyası
	Halifelerin yakın çevresindekilerin	Müntasır'ın halife olacağı haberi

⁸ Bu rüyayı benzer lafızlarla Taberî de nakletmiştir. Taberî, (ts., ss. 211-212) Mes'ûdî mezkur rivayeti devletlerin haberleri konusunda bilgili birkaç ahbâr'den aldığını ifade etmektedir. İki rivayet arasındaki mutabakata bakılarak haber kaynaklarının birinin Taberî olduğu düşünülebilir.

⁹ Bu rivayet Mes'ûdî'nin Müntasır'ın ölümünün nedeniyle ilgili verdiği tek bilgi değildir. Aynı yerde hacamat sırasında zehirlendiği için vefat ettiğini açıklayan haberi de nakletmiştir.

4. Değerlendirme

Peter Burke, belli bir amaca matuf şekillendirildiği anlaşılan rüyaları “vizyon rüyalar” olarak isimlendirmektedir. Çünkü politik ya da dinî anlamları açık olan bu görülerde, normal rüyalar gibi konu ya da anlam aniden değişmez (Burke, 2022, ss. 54-55). Abbâsîler dönemi içinde *Mürûc*'da aktarılan rüya rivayetleri bu tanımlamaya uymaktadır. İşaret ettikleri konular açıktır ve rüya içerisinde konudan ayrışan değişimler yoktur. Aslında Burke'ün vizyon rüyaları, salih rüya ile ortak özelliklere sahiptir. Anlamlarındaki açıklık ve rüyanın devamlılığının netliği her iki tür için de temel gerekliliktir. Ancak iki tanımı ayırıştırıcı nokta vizyon rüyanın anlatının kurgusallığına işaret ederken, salih rüyanın peygamberâne bir kutsallığının bulunmasıdır. Atfedilen kutsallık okuyucu için rüyanın hakikatine inancını sağlamlaştırmakta, yazarın aktardığı bilgilere güvenini tazelemektedir. Bu bakımdan metin içinde vizyon rüyalarından daha güçlü bir konunun olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Rüya rivayetlerinin özellikle Abbâsîler döneminde aktarılması ve bu haberlerin neredeyse hepsinin doğrudan halifelerle ilgili olması müellifin mevcut iktidar hakkındaki düşüncelerini yansıttığı fikrini güçlendirmektedir. Öncelikle bu haberlerin Mes'ûdî'nin Şîî temayülünü ima eden unsurlar taşıdıkları açıktır. Ancak bunun ötesinde rivayetler Abbâsî iktidarına genel bir karşı duruştan ziyade, mezkûr halifelerin konumlarına layık olup olmadıklarını sorgulamaktadır. Çünkü Ebû Ca'fer Mansûr annesinin rüyasında gördüğü şekilde aslan gibi kudretli bir halifedir (Mes'ûdî, 1425/2005c, s. 235). Diğer taraftan uzun ve bereketli bir iktidar dönemi geçireceği önceden babasına rüyasında gösterilen Hârûnürreşîd ne kadar kudretli olsa da Hz. Peygamber rüyasında onu değil zamanın Şîî imam Mûsâ el-Kâzım'ı ziyaret etmiştir (Mes'ûdî, 1425/2005c, s. 287). Dolayısıyla Mes'ûdî'nin tarih yazımında Abbâsî hanedanı en güçlü dönemlerinde dahi Ali evladının mertebesine erişmiş hak sahibi yöneticiler kabul edilmemiştir. Yine Zübeyde'nin rüyalarında oğlu Emîn'in hilafetteki yetersizliği vurgulanırken Me'mun'un haklı gösterilmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir (Mes'ûdî, 1425/2005c, ss. 320-321). Çünkü Me'mun, diğer Abbâsî halifelerinin aksine Hz. Ali Şîa'sına sempati ile yaklaşmış, hatta Ali er-Rızâ'yı (ö. 203/818) kendisinden sonra veliaht tayin etmiştir. Bu sırada Abbâsî ailesinin rengi olan siyahı Ali evladının rengi yeşil ile değiştirmiştir (201/817) (Mes'ûdî, 1425/2005d, ss. 35, 266-267). Bu haberleri aktaran Mes'ûdî, belki de Me'mun'un yaklaşımını tasvip ettiğinden kardeşi Emîn'e karşı savaşında onu destekleyen bir anlatı ortaya koymuştur.

Mes'ûdî'nin bu dönemde aktardığı rüya rivayetleri, anlatı unsurları değerlendirildiğinde Allah'tan gelen sadık rüyalar ve meleklerden ilham alan rüyalar mütesekkildir. Aralarında hakikatten uzak, yalan rüyalar bulunmamaktadır. Fail rüyalar, emri ya da uyarıyı

muhabatına aktarıırken yoruma ihtiyaç duyulmadığı için doğrudan salih rüya kategorisine girmektedir. Yine Zübeyde'nin rüyası ile Halife Müntasır'ın on birinci halife olacağını rüyada haber verilmesi bu türdendir. Halife Mehdî vefatından on gün önce gördüğü rüyanın etkisiyle gözyaşlarına boğulmuş ve kendisine söylenen beyitleri hiç şüphe etmeden hemen etrafındakilere anlatmıştır (Mes'ûdî, 1425/2005c, s. 267). Halifenin korkuyla uyanması ve rüyayı apaçık hatırlaması da salih rüya özellikleridir. Diğer taraftan Abbâsîler dönemi rüya rivayetleri arasında tabire muhtaç olanlar da bulunmaktadır. Halife Mehdî, oğulları Hâdî ve Hârûnürreşîd ile ilgili rüyasını tabir ettirmiş, anlamını böylece kavramıştır. Yine Müntasır-Billâh rüyasını yanlış yorumlamış, uzun bir yaşam beklerken üç gün içinde vefat etmiştir.

Sonuç

Mes'ûdî'nin, *Mürûc*'da naklettiği rüya rivayetlerinin hakikate tekabül ettikleri ve müellifin çağında halihazırda gerçekleşmiş vâkiaları aktardıkları görülmektedir. Ancak bunun ötesinde rüyalarda Allah katından gelen ve nebevî izler taşıyan salih rüyanın hususiyetleri bulunmaktadır. Nitekim sadık rüyanın İbn Haldûn'a müracaatla tespit edilen üç temel özelliğini mezkûr rivayetlerde gözlemlemek mümkündür. Mes'ûdî, Abbâsîler dönemi anlatısında on rüya rivayetine yer vermiştir. Müellifin Şîî temayülünün açıkça görüldüğü unsurlar içeren bu haberlerin dokuzu doğrudan halifelerle ilgilidir. Bunların arasında Abbâsî halifelerinin kudretini vurgulayan rivayetler de aktarılmıştır. Ancak metin, onların kudretinin yine de Şîî imamların dinî otoritelerinin mevcut gücünün yanında noksan kaldığı intibai vermektedir. Netice itibarıyla *Mürûc*'daki rüya motifinden yola çıkarak Mes'ûdî'nin siyasî yaklaşımına dair belli çıkarımlar yapmanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Bayer, B. (2018). Halife Memun'un Rüyası: Beytül-Hikme ve Bağdat'taki Çeviri Hareketine Dair Argümanların Değerlendirilmesi. *Tezkire*, 63, ss. 41-61.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1423/2002). *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr.
- Burke, P. (2022). *Kültür Tarihinin Çeşitliliği* (M. Düzce, H. Hemşinli, M. Tekpınar, & S. Polatoğlu, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Çelebi, İ. (2008). Rüya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, ss. 306-309). İstanbul: TDV Yayınları.
- Dineverî, Ahmed b. Davud. (ts.). *el-Ahbârü't-tivâl*. y.y.
- Eser, M. (2021). Mesudî. *İslam Tarihinde Bilim Öncüleri* (Cahit Külekçi, Ed.), (ss. 49-53). İstanbul: Mana Yayınları.
- Fahd, T. (1966). The Dream in Medieval Islamic Society. *The Dream and Human Societies* (G. E. von Grunebaum, Ed.) (ss. 351-363). California: University of California Press.

- Fahd, T. (t.y.). *El-Kehânetü'l-Arabiyye kable'l-İslam* (H. Avde & R. Ba's, Çev.). Beyrut: Şeriketu Kadmus.
- Harman, Ö. F. (2001). Kâhin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, ss. 170-171). İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Haldun. (2016). *Mukaddime*. Çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Köse, F. B. (2018). *Kâhin*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Külekçi, C. (2017). Tarih ve Yorum: Sahabenin Peygamber Algısı Ekseninde Çağdaş Peygamber Algılarının Yorumsal İzdüşümü. *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar* (C. 1, ss. 609-627). Ankara: TDV Yayınları.
- Meisami, J. S. (1989). Mas'ûdî on Love and The Fall of The Barmakids. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 121(2), 252-277.
- Meisami, J. S. (2005). Mas'ûdî and the Reign of al-Amîn: Narrative and Meaning in Medieval Muslim Historiography. *On Fiction and Adab in Medieval Arabic Literature* (P. F. Kennedy, Ed.) (ss. 149-176). Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. (1357/1938). *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. b.y.: Mektebetü't-Târîhiyye.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. (1425/2005a). *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. (C. 1). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. (1425/2005b). *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. (C. 2). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. (1425/2005c). *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. (C. 3). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. (1425/2005d). *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. (C. 4). Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Moin, A. A. (2007). Partisan Dreams and Prophetic Visions: Shi'i Critique in al-Mas'ûdî's History of the Abbasids. *Journal of the American Oriental Society*, 127(4), ss. 415-427.
- Müslim, E. H. (1430/2009). *Sahîhu Müslim*. Beyrut: Dâru Kurtuba.
- Öztürk, H. (2013). Rüya Motifi'nin Siyer Yazıcılığındaki Yeri: Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Doğumundan Önce Müjdelenmesi Örneği. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), ss. 133-155.
- Schimmel, A. (2023). *Halifenin Rüyalari: İslam Kültüründe Rüya ve Tabiri* (T. Erkmen, Çev.). İstanbul: Sufi Kitap.

- Serinsu, A. N. (1994). Ebû Dülef el-İclî *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, s. 123). Ankara: TDV Yayınları.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (ts.). *Târîhü't-Taberî: Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk* (1-11). b.y.: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır.
- Ünal, Z. K. (2022). Mes'ûdî'nin Tarihyazıcılığında Bir İstirat Örneği Olarak Abbâsîler ile Bizans Arasındaki Esir Mübadeleleri. *Usul İslam Araştırmaları*, 38(38), ss. 55-80. <https://doi.org/10.56361/usul.1162492>
- Ünal, Z. K. (2023). *Mes'ûdî ve Tarihçiliği*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

The Dream Motif in al-Mas'ūdī's Narrative of Abbasid History

Zeynep Kaya Ünal

Extended Abstract

Introduction

In the sources of Islamic history, various news about dreams and their interpretations have been reported since the Prophet's time. This is because there is a close relationship between truth and dreams, as can be seen in the fact that one of the ways of revelation in the Islamic understanding is through righteous dreams. In these narrations, there are often references to how dreams are interpreted and they are often perceived as prophecies foretelling. In fact, the association of dream and prophecy goes back to ancient civilizations where interpretation was considered one of the duties of oracles. The same association is also valid for the time when Islam emerged.

1. al-Mas'ūdī and Dream Narrations

The fact that the dreams narrated in *al-Murūj* have elements that point to the truth has attracted the attention of researchers and this issue has been analyzed in the context of al-Mas'ūdī's historiography. Two important studies on the dream records in *al-Murūj* are related to the narrations of the Abbasid period. The first of these is Julie Scott-Meisami's article on the impact of the dreams of Zubaydah, the caliph's mother, on the narrative of the Abbasid caliph Amīn (809-813) (Meisami, 2005). The narratives show that Amīn did not possess the necessary and sufficient qualities to become caliph. Since Zubaydah's dreams foresee the future, they come into play as news that provide explanations of what will happen in the developmental stages of the narrative. In the second study, Azfar Moin analyzed the dreams in which the Prophet appears, in search of semiotic meaning by identifying recurring motifs in dreams (Moin, 2007). In Islamic culture, seeing the Prophet in a dream means meeting with the Messenger himself. As a result of his analysis, the author detected signs in these reports that indicate al-Mas'ūdī's Shi'ite tendencies.

2. Dream as a Form of Prophecy

Al-Mas'ūdī states that he wrote two works, *al-Ru'yā wa'l-kemāl* and *Tıbb al-nufūs*, in which he dealt with issues related to dreams and the soul in detail. However, since these

works have not survived, it is necessary to be content with the brief title in *al-Murûj* regarding the author's ideas. This is "Prophecy, Opinions on the Subject, Issues That People Find Related to Prophecy, and the Limits of the Nafs al-Nāṭiqā". Here, the dream is evaluated under the heading of issues related to prophecy. In a sense, the fact that the dream is part of the historical narrative stems from its connection to prophecy.

Ibn Khaldun, like al-Mas'ûdî, is a later author who considers dreams among the subjects such as prophethood and prophecy and deals with them within the issues of history. Like al-Mas'ûdî, whom he described as "the master of historians", he presented many sciences by combining them with history; with this organization, he reached the science of umran. Ibn Khaldun, in addition to conveying the information that a faithful dream is a part of prophethood, also provides a guide for identifying such dreams that bear the characteristics of revelation. Three of them in particular are easy to identify and can be transmitted in narrations. The first is that the dreamer wakes up in a hurry to return to the material world, even if he is in a deep sleep. The second is that when he wakes up, he retains the dream in his mind with the same feeling and vividness as when he saw it without any effort. The third feature is that faithful dreams do not need interpretation. The meaning of a righteous dream from Allah is clear. These characteristics are seen in the dream reports that al-Mas'ûdî narrates in his account of the Abbasid history.

3. Dream Narratives in the Abbasid Period

The dream is a motif that appears in al-Mas'ûdî's historiography more frequently in the Abbasid period than in any other historical time period. In fact, the author is not alone in this regard. Because it is thought that the chroniclers living in this period often resorted to the dream motif in order to convey the subjects that they could not write explicitly without taking risks. In this context, it is stated that a colorful picture of the Abbasid society could be drawn through dreams in a way that could not be done in previous periods (Fahd, 1966, pp. 351-352). Of course, it is not possible to determine whether all of the reported dreams were actually seen by the dictators. However, in terms of understanding the general picture of a period, there is no difference between dreams being real or fictional (Schimmel, 2023, p. 21). This is also the case in the context of this article. Because in the IVth /Xth century, when al-Mas'ûdî wrote his works, Muslims were living in an age when dream narratives were accepted as legitimate cultural tools (Moin, 2007, p. 421). Therefore, the focus of this article is not on the accuracy of the dream narratives, but on their meaning for the reader.

There are ten dream narrations in the Abbasid period of *al-Murûj al-dhaḥab*. Nine of these are directly related to the Abbasid caliphs. However, the classification of the dreams into those related to the caliphs and those not related is not sufficient to draw conclusions. On the other hand, an analysis of the reports in which the Prophet Muhammad is seen in dreams reveals that they have an important common feature. In these reports, the people

to whom the dream is shown have been addressed with a reward or an order that they must fulfill immediately. For this reason, the dreams in which the Messenger took part and similar ones can be labeled as “agent dreams”. This is because in these accounts, a prophetic warning or reward was given to the dreamer. In these reports, there is a direct intervention in human life similar to the intervention of revelation in social life. On the other hand, most of the dream narrations of the Abbasid period do not fall into this category. On the contrary, the remaining six narrations are prophetic dreams in which the motif of foretelling the future is dominant.

The first type of prophetic dreams were those that the parents of the caliphs saw about their future, such as the narration of Zubaydah mentioned above. The mother of Abū Ja’far al-Mansūr (754-775) dreamt that she gave birth to a lion and that lions from all around prostrated themselves to him (al-Mas’ūdī, 1425/2005c, p. 235). Thus, her mother foretold her son ‘Abdullah (al-Mansūr)’s future position of power before his birth, even before the rise and dominance of the ‘Abbāsids was in question. The dream of al-Mahdī-Billāh (775-785) about his sons al-Ḥādī Ila’l-Haḳḳ Mūsā (785-786) and Khārūn al-Rashīd (786-809) is of this kind. In his dream, the Caliph gave each of his two sons a tree branch. However, while a few leaves bloomed on Mūsā’s branch, Rashīd’s branch was full of leaves. al-Mahdī had this dream interpreted and learned that both of them would assume the caliphate, but that the reign of Mūsā (Ḥādī Ila’l-Haḳḳ) would be very short (al-Mas’ūdī, 1425/2005c, p. 277). Indeed, it is obvious to al-Mas’ūdī and the readers of the period that this was the case.

The second type of prophetic dream was that of the caliphs concerning their own future, usually the time of their death. Caliph al-Mahdī (775-785) was recited a poem in his sleep by someone whose voice he heard clearly enough to distinguish among thousands of men, beginning with the line, “It is as if the inhabitants of this castle have perished.” Awakened by fear, al-Mahdī died ten days after this event (al-Mas’ūdī, 1425/2005c, p. 267) Another prophetic dream is about al-Muntasir Billāh (861-862). Although he was known to be in good health, his vizier dreamt that the caliph would die within three days. The caliph, who fell ill immediately after this dream, said that he had been given the good news that he would live for 25 years in his sleep the night before. al-Muntasir was confident that he would overcome his illness. Because he interpreted this dream that he would live for 25 more years. However, when the caliph died within 3 days, it was realized that he had just turned 25 (al-Mas’ūdī, 1425/2005d, pp. 108-109).

The third type is the dreams of the bureaucrats in their close circles about the caliphs. One of his scribes dreamed that the eleventh caliph would be al-Muntasir Billāh the night before he assumed the caliphate (al-Mas’ūdī, 1425/2005d, p. 112). The aforementioned dream of the caliph about the time of his vizier’s death is also of this kind.

4. Evaluations

The fact that the dream narratives are narrated especially during the Abbasid period and that almost all of these reports are directly related to the caliphs strengthens the idea that the author reflects his thoughts on the current government. First of all, it is clear that these reports carry elements reflecting al-Mas'ûdî's Shi'ite tendency. However, beyond this, the narrations question whether these caliphs were worthy of their positions rather than a general opposition to the Abbasid power. Indeed Abū Ja'far al-Mansūr was a mighty caliph like a lion as his mother had seen in her dream (al-Mas'ûdî, 1425/2005c, p. 235). On the other hand, al-Hārūn al-Rashīd, who was shown to his father in a dream that he would have a long and prosperous period of rule, was mighty, but the Prophet did not visit him in his dream, but the Shiite Imam of the time, Mūsā al-Kāẓim (al-Mas'ûdî, 1425/2005c, p. 287). Therefore, in al-Mas'ûdî's historiography, the Abbasid dynasty, even in its most powerful periods, was not accepted as rulers who had reached the rank of the children of 'Ali.

Conclusion

It is seen that the dream narrations that al-Mas'ûdî narrates in *al-Murūj* correspond to the truth and narrate events that had already taken place in the author's time. However, beyond this, the dreams have the characteristics of a righteous dream that comes from God and bears prophetic traces. As a matter of fact, it is possible to observe the three basic characteristics of the faithful dream, which were identified with reference to Ibn Khaldūn, in the aforementioned narrations. Al-Mas'ûdî included ten dream narrations in his account of the Abbasid period. Nine of these reports, which contain elements in which the author's Shi'ite tendency is clearly visible, are directly related to the caliphs. Among them are narrations emphasizing the might of the Abbasid caliphs. However, the text gives the impression that their power is still insufficient compared to the existing power of the religious authority of the Shi'i imams. In conclusion, it is possible to draw certain inferences about al-Mas'ûdî's political approach based on the dream motif in *al-Murūj*.